

De Romeinse Tijd in Archeon

55 voor Christus

tot

400 na Christus

Archeon

In Archeon is een verleden herbouwd, dat op deze wijze nergens in ons land meer te zien is. De reconstructies in het THEMAPARK zijn gebaseerd op opgravingen in en rond Nederland. De reis door het 'verdwenen' verleden voert onder andere langs hutten van Jagers/Verzamelaars uit de Midden-Steentijd, een nederzetting van de Eerste Boeren in ons land, een Brons- en IJzertijd Boerderij, een Romeinse stad met indrukwekkende openbare gebouwen en een Middeleeuwse stad.

Levend Verleden

De huizen in Archeon worden bewoond door zogenaamde *Archeotolken*. Deze 'bewoners' en hun dieren geven een indruk van hoe men vroeger leefde, woonde en werkte.

De Romeinse tijd in Trajectum ad Rhenum

De Voorgeschiedenis

Nederland in de Romeinse Tijd

Omstreeks 55 voor Christus veroverde de Romeinse Veldheer Julius Caesar (regeerde als Dictator van 46 tot 44 v.Chr.), het zuiden van ons land. Hij kwam tot aan de rivier de Rijn. Na Julius Caesar probeert Augustus, hij was de eerste Romeinse keizer (27 v.Chr. tot 14 n.Chr.), Germanië tot aan de Elbe in zijn greep te krijgen, maar dit mislukt. Uiteindelijk besluit keizer Claudius (41 n.Chr. tot 54 n.Chr.), de Rijn tot noordelijke grensrivier te maken en Engeland definitief in te lijven. De Romeinen versterkten de grens met een reeks van forten, die verbonden waren door een weg: de *limes*. Ons land werd door deze grens in tweeën gedeeld. Deze grens was niet bedoeld om het Romeinse rijk compleet af te grendelen van de buitenwereld. Het was vooral een manier om het gebied in de gaten te houden en de troepen te bevoorraden.

Ten noorden van de Rijn leefde men door zoals men dat gewend was voor de komst van de Romeinen. Men woonde in kleine nederzettingen op de hoge gronden in het midden en oosten van het land. Verder waren er nederzettingen op de strandwallen langs de kust en op de terpen in het kweldergebied van Groningen en

100 v.Chr.	1 n. Chr.	50	100
DYNASTIEËN	Julisch-Claudische dynastie 27 v.Chr.-68 n.Chr.		Flavische dynastie 69-138
	46-44 Julius Caesar regeert als dictator	14 Augustus sterft en Tiberius volgt hem op	54-68 Nero keizer; laat in 59 zijn moeder Agrippina doden
	27 Octavianus wordt keizer en krijgt de titel 'Augustus'	27 Tiberius trekt zich terug op Capri	79-81 Titus keizer, opgevolgd door Domitianus
DE ROMEINSE KEIZERS	2 v.Chr. Augustus benoemt Tiberius tot erfgenaam	37 Caligula keizer, in 41 opgevolgd door Claudius	117-138 Hadrianus keizer na de dood van Trajanus
		68-69 Vier keizers in één jaar: Galba, Otho, Vitellius en Vespasianus	97-98 Nerva keizer na de dood van Domitianus; opgevolgd door Trajanus
		69-79 Vespasianus onbetwist keizer	138-161 Romeinse keizer
58-51 Caesar verovert Gallië	9 Rome lijdt nederlaag tegen de Germanen, maar maakt dit in 16 weer goed	43 Expeditie naar Britannia onder	70 Beleg en verwoesting van Jeruzalem
49-48 Burgeroorlog tussen Caesar en Pompeius			105-106 Trajanus verovert Dacia
31 Marcus Antonius en Cleopatra bij Actium verslagen door Octavianus			61 Opstand van de Iceni in Britannia onder Boudicca
	OORLOGEN EN MONUMENTEN		80 Inwijding van het Colosseum te Rome
			113 Bouw van de Zuil van Trajanus te Rome
			114-116 Verovering van Armenia en Mesopotamia

Friesland. Akkerbouw en veeteelt waren de voornaamste middelen van bestaan. De terpbewoners dreven daarnaast handel, onder andere met de Romeinen. Ook ten noorden van de grens van het Romeinse rijk was dus invloed van Romeinen te bespeuren.

Ten zuiden van de Rijn werd ons land onderdeel van het Romeinse Rijk. De Romeinen hadden hun rijk opgedeeld in provincies. Het zuiden van Nederland werd ingedeeld bij twee van dergelijke provincies: Gallia Belgica en de grensprovincie Germania Inferior. De provincies waren weer onderverdeeld in kleinere eenheden: de *civitates* (enkelvoud: *civitas*). Bij het vormen van nieuwe *civitates* werd uitgegaan van het grondgebied van een bepaalde stam. De belangrijkste nederzetting binnen dat gebied werd de administratieve hoofdplaats. Zo werd in ons land bijvoorbeeld Voorburg de hoofdplaats van het gebied van de Cananefaten en werd Nijmegen de hoofdplaats van het door de Bataven bewoonde gebied. Beide plaatsen kregen later het marktrecht en groeiden uit tot steden met het Romeinse stadsrecht (*municipium*). Iedere *civitas* had een eigen bestuur met gekozen bestuurders. De *civitates* moesten belasting betalen aan de Romeinen en bovendien mannen leveren voor de helptroepen van het Romeinse leger.

Ondanks het feit dat de inheemse bevolking en de Romeinen in eerste instantie erg vasthielden aan hun eigen cultuur, hebben beide bevolkingsgroepen elkaar steeds in meer of mindere mate beïnvloed. Door het leger op te stellen maakte de mannelijke bevolking van de overwonnen gebieden heel direct kennis met de Romeinse cultuur. Na vijftig jaar trouwe dienst kregen de soldaten van de Keizer het Romeinse burgerrecht. Niet alleen voor henzelf, maar ook voor hun vrouwen en kinderen. Deze

laatsten woonden vaak in de dorpjes in die in de buurt

van de legerkampen waren ontstaan. Na de dienstitijd gingen de ex-soldaten daar vaak zelf ook wonen. Ze keerden ook wel terug naar het gebied waar ze vandaan kwamen. Met het Romeinse burgerrecht op zak hadden ze dan het recht om in het bestuur van hun *civitas* gekozen te worden.

In de 1ste eeuw na Christus was de invloed van de Romeinen op de plaatselijke bevolking nog niet zo groot. Er was veel weerstand tegen de Romeinse overheersing. Zo kwamen de Bataven in 69 na Christus in opstand. De opstand werd neergeslagen. Na die tijd werd de Romeinse invloed op het dagelijks leven van de bewoners van onze streken groter. Ze belonen goedgezinde stammen en straffen de anderen. De stamhoofden leverden soldaten voor de forten aan de grens. De economie bloeit op, want de legers moeten worden onderhouden. De Tweede Eeuw na Christus is in onze streken een periode van rust, vrede en welvaart. De inheemse bevolking neemt langzamerhand de Romeinse gewoonten over. Deze Gallo-Romeinen gaan een belangrijke rol spelen in bestuur, handel en ambachten.

Langs het wegennet dat de Romeinen aangelegd hadden en langs de rivieren ontstonden marktplaatsen. Daar kwamen de bewoners van het platteland hun producten verkopen. Op het platteland werd een groot deel van het voedsel verbouwd dat nodig was voor de soldaten in de legerplaatsen. Met het geld dat de plattelandsbewoners verdienden met het verkopen van hun landbouwproducten konden zij op hun beurt Romeinse gebruiksvoorwerpen aanschaffen. Bijvoorbeeld aardewerk, glas en bouwmaterialen.

In de 2de Eeuw en de eerste helft van de 3de Eeuw kwamen er problemen, zowel in het buitenland als in ons land zelf. Het bestuur van het Romeinse Rijk verzwakte: Keizers en tegenkeizers gingen elkaar bestrijden. De Germaanse stammen sloten zich aan, vielen het rijk binnen en trokken plunderend rond. Daardoor moesten de Romeinen al de forten tussen Nijmegen en de zee ontruimen. Bovendien zorgde de zee voor overstromingen in de laagliggende kustvlakte van ons land. De bevolking van het Rivierengebied ten westen van Nijmegen en bijna het hele zuiden trok weg. Later werden de grensforten vanaf Nijmegen tot aan de zee weer met soldaten bemand en extra versterkt. Veel forten langs de Rijn worden vervangen door steenbouw. Dit gebeurde vooral om de graantransporten vanuit Engeland over de Rijn te beschermen. Frankische invallen verstoren voortdurend het politiek en economisch evenwicht. De Rijn wordt opgeheven als verdedigbare grens. De Romeinse militaire macht is nog maar incidenteel voelbaar. Rond 400 verlieten de Romeinen ons land definitief. De val van de provinciestad Keulen in 459 is als eindpunt te beschouwen van de Romeinse periode in onze streken¹. Na het vertrek van de Romeinse overheerser raakten wegen en steden in verval; handel en industrie gingen sterk achteruit. Ons land keerde grotendeels weer terug naar de manier van leven van de Prehistorie.

Trajectum ad Rhenum

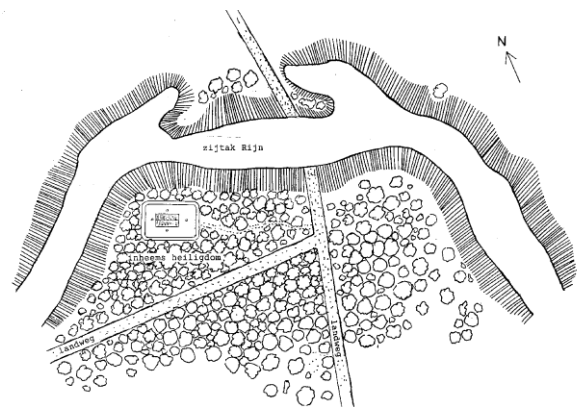
In *Archeon* is een Romeins stadje *Trajectum ad Rhenum* (*TAR*) gebouwd. Dit is Latijn voor 'oversteek bij de Rijn'. Het is een voorbeeld van een nederzetting zoals die in Romeins Nederland bestaan zou kunnen hebben. Uit opgravingen is bekend hoe steden als Voorburg (*Forum Hadriani*) en Maastricht (*Trajectum ad Mosam*) er in de tweede eeuw na Christus er uitzagen.

Het ontstaan van een stad

De Romeinen bouwden hun steden niet zomaar op elke willekeurige plek. Bij de aanleg hield men rekening met de volgende factoren. De stad moest op een droge plaats (heuvel, oeverwal) gebouwd worden in de nabijheid van drinkwater. Dat kon een meer zijn of een rivier. Dan had men bovendien het voordeel erop te kunnen varen, wat de bereikbaarheid en eventueel de handel bevorderde. Ter wille van de bereikbaarheid was de aanwezigheid van een pad of een weg evenzeer van belang. Verder zorgden de Romeinen ervoor dat hun steden strategisch goed gesitueerd waren. Geliefde plekken waren op kruispunten van (water)wegen en op de hogere gedeeltes. Meestal groeiden steden uit of nabij 'oudere' inheemse nederzettingen. Deze principes werden ook gehanteerd voor de Romeinse steden in 'Nederland'. Als voorbeeld kan *Ulpia Noviomagus* (Nijmegen) genoemd worden. Deze Romeinse stad lag

op of nabij de hoofdplaats van de Bataven, die door de Romeinen *Oppidum Batavorum* genoemd werd. Gelegen aan de Waal op een oeverwal en bij een belangrijke weg 'controleerde' deze stad het gehele omringende gebied. Datzelfde verhaal geldt voor de nagebouwde stad in *Archeon* die de naam *Trajectum ad Rhenum* (verder *TAR*) draagt. De historische ontwikkeling en het fictieve verhaal van *TAR* is als volgt:

Toen de Romeinen onze streken veroverd hadden, troffen zij op de plaats waar later *TAR* zou ontstaan de volgende situatie aan:

Bij een doorwaadbare plaats in een zijtak van de Rijn, kwamen twee oude landwegen samen. Bij dat punt lag op de oeverwal een inheems heiligdom. Het bleek dat deze plaats een centrum was voor de bevolking in de omgeving. Naast het feit dat op deze plaats religieuze activiteiten, fungeerde de plaats als een markt, waar van tijd tot tijd goederen uitgewisseld werden. De Romeinen vonden dat deze plek bijzonder geschikt was voor de bouw van een stad. De doorwaadbare plaats van de Rijn op het kruispunt van twee wegen maakt het punt ook strategisch interessant. Het bouwen van een nieuwe nederzetting deden de Romeinen niet zonder de goden te raadplegen. Een Priester onderzocht of de plaats geschikt was om er te wonen. Toen dit in orde bleek te zijn, begonnen de Romeinse bouwmeesters met het ontwerp van de nieuw te bouwen stad op papier te zetten. Voordat men met de bouw begon, maakte een Priester rondom de plek waar de stad gebouwd zou worden een vore met een ploeg, welke getrokken werd door een witte stier en een witte koe. Deze rite was bedoeld om goddelijke bescherming te vragen.

¹ Hessing, W., et al., 1997: *Romeinen langs de snelweg. Bouwstenen voor Vechtens verleden, Amersfoort*
9-6-2015

Na het ploegen kwamen de Landmeters in actie. Zij zetten met hun meetinstrumenten de wegen en poorten uit.

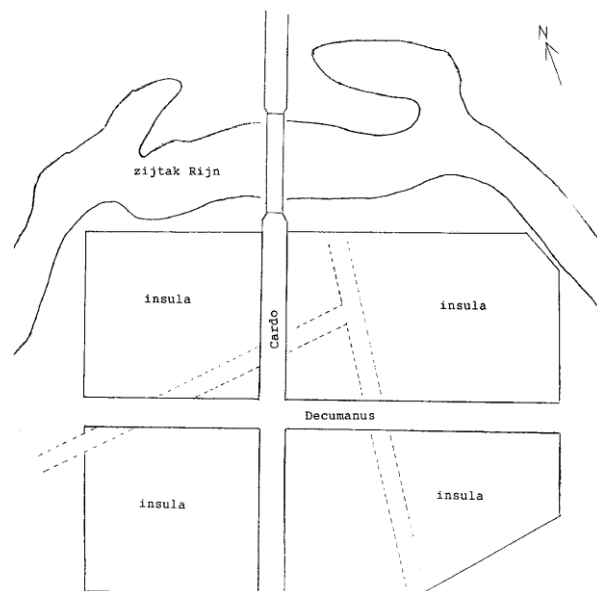

De Romeinen richtten hun steden in volgens het zogeheten 'Schaakbordpatroon'. Alle wegen stonden haaks op elkaar en verdeelden de stad in rechthoekige ruimten die *insulae* (insula = eiland) werden genoemd. Dit principe werd ook in TAR toegepast. De hoofdstraat die van noord naar zuid liep heette de *Cardo*. De belangrijkste oost-west verbinding werd *Decumanus* genoemd. Zo verkreeg men vier Insulae die elk een eigen functie vervulden. In één ervan zou een Badhuis gebouwd worden, in een ander de Herberg. De Woonhuizen met hun achtererven werden eveneens in een insula ondergebracht. De Romeinse tempel werd precies over de oude inheemse Cultusplaats heen gebouwd. Wel kon op die plaats de oude inheemse godheid vereerd worden, alleen was hij nu in een Romeins jasje komen te zitten. Ook de functie van de Marktplaats werd door de Romeinen gehandhaafd; in de vorm van een Romeins forum.

Het forum vormt het centrum van TAR. In drie van de vier *insulae* (eilanden) van het centrum van TAR werden de belangrijkste openbare gebouwen neergezet; de tempel van Nahelennia, het Badhuis en de Herberg. Het openbare sociale leven is belangrijk voor de Romeinen. In de vierde *insula* werden woonhuizen gebouwd.

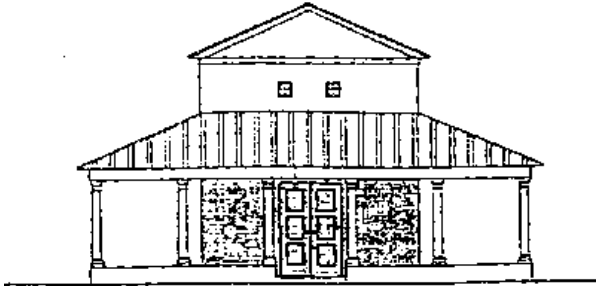
De Romeinen noemden deze stad *Trajectum ad Rhenum*; oversteekplaats bij de Rijn. Over de doorwaadbare plaats in een zijtak van de Rijn werd een brug gebouwd, zodat de stad beter bereikbaar was.

De Romeinen bouwden hun steden niet zomaar op een willekeurige plek. Geliefde plekken waren op kruispunten van wegen/waterwegen. Voorts moest er drinkwater in de buurt zijn, vruchtbare grond en moest de plaats ook in natte tijden droog blijven. Bovendien is er een Heiligdom dat door de plaatselijke bevolking gebruikt wordt voor religieuze bijeenkomsten en het uitwisselen van goederen. Voor de uiteindelijke beslissing over de bouw van de stad valt, raadpleegt een priester de goden om na te gaan of de plaats vruchtbaar is en geschikt om te wonen. Daarna gaat men meten, ontwerpen en tekenen. binnen de omtrek van de stad wordt het terrein ingedeeld volgens een 'schaakbordpatroon'. Twee haaks op elkaar staande hoofdstraten delen de stad in vieren. Straten die van noord naar zuid lopen worden de '*cardo*' genoemd, een '*decumanus*' loopt van oost naar west. De vierhoekige ruimten tussen de straten heten *insulae* (eilanden) *Trajectum ad Rhenum* heeft 4 eilanden die ieder hun eigen functie hebben; *tempel, woonhuis, badhuis en herberg*. In het centrum ligt het *forum*, een open ruimte die onder andere gebruikt wordt als marktplaats. Het openbare sociale leven is belangrijk voor de Romeinen. Dat is goed terug te zien in *TAR*, waar voornamelijk openbare gebouwen staan.

De gebouwen in de stad

De Tempel

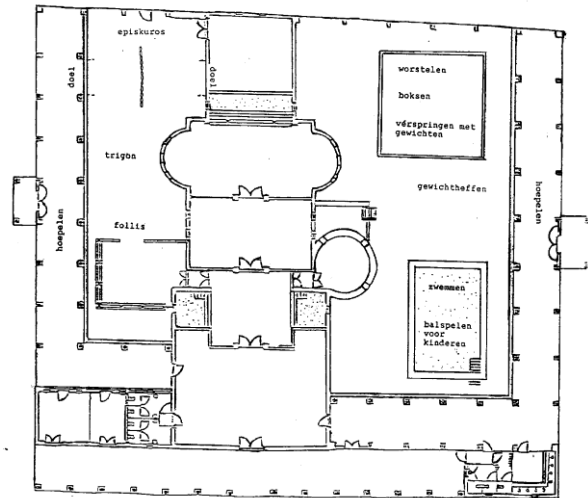

De *tempel* (= ommuurd terrein) in *Trajectum ad Rhenum* is gebaseerd op opgravingen in Cuijck en Maastricht. De poort geeft toegang tot een voorhof met bijgebouw. In het midden staat een zuil gewijd aan de oppergod Jupiter. De *tempel* heeft verder een Cultusruimte (*cella*) waar een Zuilengang (*porticus*) omheen is gebouwd. De *cella* dient als ‘woonhuis’ van de god of godin. Men gelooft dat de meeste Goden in de lucht (hemel) wonen, maar dat op aarde binnen de tempel de goddelijke krachten het sterkst aanwezig zijn. In de *cella* staat een beeld van de Godin *Nehalennia*. Zij is een inheemse Godin, waarvan we op grond van vondsten kunnen zeggen dat ze op de Zeeuwse eilanden vereerd werd. Ze behoort tot de groep van Moedergodinnen die huis en haard, het gezin, de veestapel en de gewassen beschermt. Door de Romeinen wordt ze ook Beschermster van Handelaren en Zeelieden genoemd. Op zogenaamde votiefstenen, die door vereerders aan haar uit dank voor het nakomen van een belofte zijn geschonken, zijn vaak schepen of delen van schepen te zien.

Het Woonhuis

In de Romeinse tijd leeft het grootste deel van de bevolking in boerderijen op het platteland. Een klein deel woont in de steden en houdt zich bezig met ambachtelijk werk. Het zijn kleine zelfstandigen, die meestal een sober leven leiden in eenvoudige woonhuizen. Het *woonhuis* in *Trajectum ad Rhenum* is gebaseerd op een opgraving in Voorburg (Zuid Holland), waar het deel uitmaakte van een woonblok van vijf huizen. In het voorste deel van het huis is de werkplaats/winkel van de *pottenbakker*. Hij maakt zijn potten op een *draaischijf*, waarna ze een paar dagen moeten drogen. In de schuur op het achterterf staat de oven waarin de potten worden gebakken. De draaischijf is door de Romeinen naar Nederland gebracht. De inheemse bevolking maakt het aardewerk met de hand. Achter de werkplaats is de keuken, het domein van de vrouw. Het fornuis staat onder het raam, vanwege licht en ventilatie. De kleine eet- of woonkamer naast de keuken is eenvoudig Romeins ingericht.

Het Badhuis

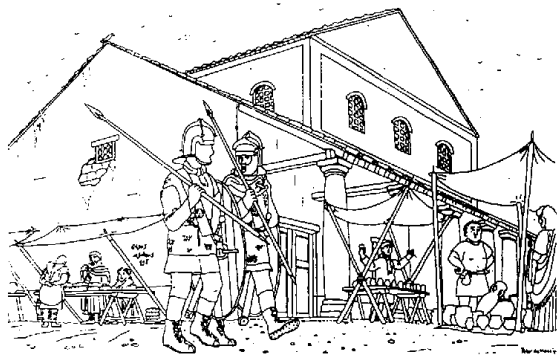

Voor het badhuis (*thermen*) in *Archeon* is een badhuis uit Heerlen (Limburg) als voorbeeld genomen. De oorspronkelijke fundamenten zijn daar ter plekke te zien in het Thermenmuseum. Het is in de tweede eeuw gebouwd en tot ongeveer 400 in gebruik geweest.

Het badhuis is te vergelijken met de tegenwoordige sauna; er wordt afwisselend gebaad in koude en warme baden, wat de bloedsomloop stimuleert en ontspannend werkt. In *Archeon* liggen de badkamers keurig achter elkaar. Men noemt het daarom wel een badhuis van het ‘Rijentype’. Nadat men zich in de ontvangstruimte (*apodyterium*) heeft omgekleed, gaat de bader naar de Binnenplaats (*palaestra*), waar hij zich voor het baden bezig houdt met een balspel of atletische oefeningen. Daarna bezoekt men de Zweetruimte *sudatorium*, het Koudwaterbad (*frigidarium*), het Warmwaterbad (*caldarium*) en de lauw verwarde ruimte (*tepidarium*), waar men kan genieten van een korte rustpauze of een lichte massage. Als laatste bezoekt de bader het Koudwaterbad om de geopende poriën weer te sluiten. Vrouwen leggen meestal een kortere route af. Ze doen minder vaak aan sport en beginnen met baden in het Warmwaterbad.

De zalen worden verwarmd door middel van hete lucht die onder de vloer doortrekt en daarna door holle buizen in de muur opstijgt (*hypocaustum systeem*).

Het Badhuis is voor iedereen toegankelijk: man of vrouw, ziek of gezond, arm of rijk. De entreegelden zijn daarom laag. Mannen en vrouwen baden op aparte tijden: ook zieken hebben een eigen tijd. Behalve een hygiënische heeft het Badhuis een Sociale en Culturele functie. Men onderhoudt er contacten en doet er nieuwe relaties op.

De Herberg

De herberg archeologisch bekeken

In 1987 werden tijdens opgravingen van het Kampdorp, dat ten westen van de Nijmeegse legioensvesting op de Hunerberg lag, de resten gevonden van een Herberg. De fundamenten waren er allen praktisch uitgebroken. Het funderingsbed was wel bewaard gebleven. Dit bestond uit een 20 tot 25 cm dik pakket van vette leem en klei ter breedte van ongeveer 60 cm. De indeling van het gebouw is als volgt: Aan weerszijden van de hof zijn vleugels gebouwd. Het binnenhof meet inclusief het muurwerk 23,80 x 23,40 m.. de buitenmuren werden aan de buitenkant versterkt door steunberen. Dit zou

betekenen dat het gebouw naast de begane grond ook een verdieping gehad heeft.

De ramen bestaan uit een houten skelet dat opgevuld is met vierkante stukjes (licht) groenachtig glas, waardoor het licht van buiten iets 'gebroken' wordt. Op de begane grond zitten zij op een hoogte van 2 m.. In de Romeinse Tijd hadden vensters een andere functie dan vandaag de dag. zij waren enkel bedoeld om een ruimte enigszins te verlichten en op z'n tijd van frisse lucht te voorzien. Zij werden vanwege de veiligheid klein gehouden en relatief hoog geplaatst. Vandaar dat op de bovenverdieping de vensters wat groter kunnen zijn. Ook behoeven zij niet te hoog t.o.v. het loopvlak te worden geplaatst.

De deuren zijn allen van eikenhout. Sommige deuropeningen hebben 'hele' deuren, andere worden voorzien van twee verticaal gescheiden deuren. Dat geldt ook voor de hoofdingang die, om de status van het gebouw te vergroten, met twee hoge halfronde deuren wordt afgesloten.

Functie van de Herberg

De herberg van TAR is gebaseerd op de in 1987 opgegraven Romeinse herberg in Nijmegen en is daar in het begin van de tweede eeuw gebouwd. Een Herberg is een algemene Nederlandse benaming voor een Pleisterplaats. De Latijnse term voor dit gebouw zal *praetorium* of *taberna* geweest zijn. Een *praetorium* werd buiten de verdedigingswerken van een legerplaats gebouwd in de buurt van één van de poorten en fungeerde als een soort staatshotel. De naam

taberna werd meestal gebruikt voor een kleine kroeg of een ander minder luxe pleisterplaats. Veel verschil tussen beide onderkomens is er verder niet, omdat zowel Praetorium als Taberna langs belangrijke hoofdwegen te vinden waren. De luxe opzet van het Nijmeegse gebouw toen der tijd en de plaats waar het gesitueerd was, maakt de keus voor Praetorium zeer aannemelijk.

Een Staatshotel wil zeggen dat de Pleisterplaats op last van de Staat werd onderhouden en mogelijk zelfs gebouwd. De reden hiervoor was de *cursus publicus*. Dit was een door Keizer Augustus in het leven geroepen koeriers- en transportdienst. De opvolgers van Augustus hebben dit systeem verder uitgebreid en verbeterd. De Cursus Publicus was bedoeld om door middel van koeriers snel en betrouwbaar berichten en allerhande voorwerpen van en naar alle delen van het Romeinse Rijk te ontvangen en te sturen. Om dit mogelijk te maken moesten niet alleen wegen aangelegd of verbeterd worden, maar dienden er ook voldoende goed georganiseerde halteplaatsen te zijn. Onder goed georganiseerd wordt verstaan dat zij over voldoende faciliteiten beschikten die voor de Cursus Publicus van belang was, zoals 'verse' dieren, materieel (bijvoorbeeld karren) en personeel dat het geheel verzorgde. Goede pleisterplaatsen zijn voor de Romeinen van belang vanwege de soldaten en koeriersdiensten. Belangrijke berichten en goederen moeten snel en betrouwbaar van en naar alle delen van het Romeinse rijk gestuurd kunnen worden. De koeriers moeten regelmatig hun paard verwisselen en een veilige overnachtingsplaats hebben. Een dergelijke Pleisterplaats was dus meer dan alleen een plaats om te overnachten.

De *Herberg* in *Trajectum ad Rhenum* is bij Nijmegen opgegraven en is daar in het begin van de tweede eeuw gebouwd. Romeinse Herbergen kan men zien als een soort 'Staatshotel': de Romeinse staat zorgt voor bouw, onderhoud en personeel. Goede pleisterplaatsen zijn voor de Romeinen van belang vanwege de soldaten en koeriersdiensten. Belangrijke berichten en goederen moeten snel en betrouwbaar van en naar alle delen van het Romeinse Rijk gestuurd kunnen worden. De koeriers moeten regelmatig hun paard verwisselen en een veilige overnachtingsplaats hebben. Op de begane grond aan de zuidkant is een 'mooie kamer' met prachtig beschilderde wanden. Dit is de kamer waar de Romeinen het diner gebruikten, liggend op 3 rustbanken, die in een u-vorm tegen elkaar aangeschoven waren. Deze kamer heet daarom het *triclinium*, dat 'drie banken' betekent.

In de Romeinse Herberg van *Archeon* is een restaurant gevestigd.

Het Forum

In het centrum van een Romeinse stad ligt het Forum. Het Forum is te vergelijken met onze markt. Hier ontmoeten de bewoners elkaar, boeren en ambachtslieden en kooplui verkopen hier hun waren.

Op het Forum worden ook openbare bijeenkomsten gehouden zoals vergaderingen en rechtszaken. Politici en redenaars spreken hier de bevolking toe.

Het Theater/De Arena

Gladiatorengevechten waren een populaire vorm van vermaak in de Romeinse samenleving. Aanvankelijk werden deze gevechten alleen door particulieren georganiseerd ter gelegenheid van een begrafenis. Later verliezen de Gladiatorenspelen hun heilige karakter en worden een middel om de gunst van het volk te winnen.

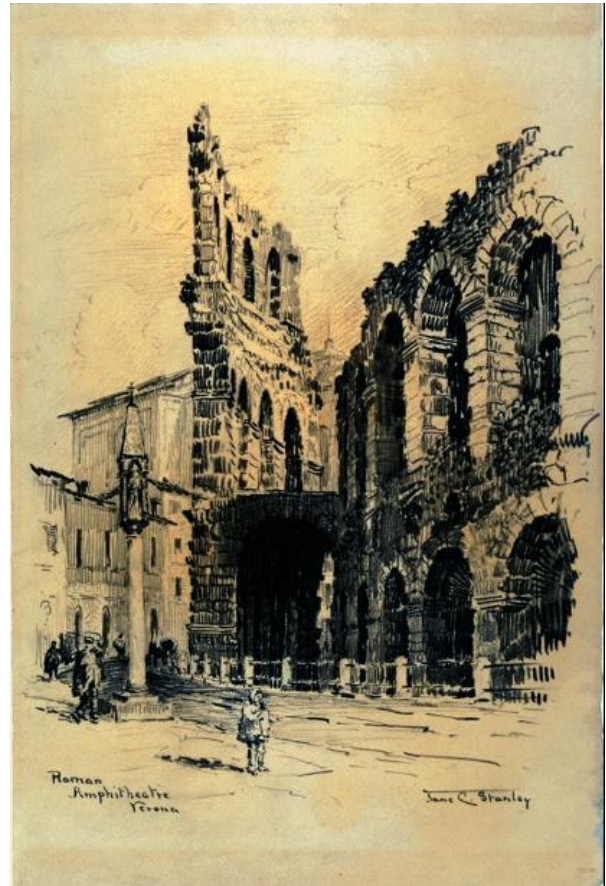
Gladiatoren waren meestal krijgsgevangenen, veroordeelden, speciaal voor het vak opgeleide slaven of door armoede tot dit beroep gedwongen vrije mensen. In de keizertijd traden ook Senatoren, soms vrouwen en zelfs de Keizer als Gladiator op. Het lot van de Gladiator die verloren had, lag in handen van de weldoener die de spelen betaalde, die de beslissing over leven of dood meestal aan het publiek overliet. Vaak werden de voorstellingen afgewisseld met gevechten tussen wilde dieren die in Afrika gevangen werden.

Gladiatoren vchten met elkaar of met de dieren in de arena. Het belangrijkste onderdeel van de arena is de open ruimte met zand. Arena betekent letterlijk 'met zand bestrooid'.

Over het algemeen werden gladiatorenspelen gehouden in een theater dat helemaal rond om de arena gebouwd was; een **amphi-theater**. In TAR is een half rond theater gebouwd. Dergelijke theaters waren in de Romeinse tijd meestal bedoeld voor het spelen van kluchten of muziekvoorstellingen.

Nijmegen is tot nu toe de enige plaats in Nederland waar resten van een Amfitheater zijn opgegraven.

De Kleding

In TAR wordt een mengeling gedragen van typische Romeinse kleding en inheemse kleding. Sommige inheemse burgers zullen zich wat aangepast hebben aan de Romeinse mode, terwijl anderen strikt aan hun eigen gebruiken vasthielden.

Romeinse burgers

Romeinse mannen en vrouwen droegen een **Tunica**. De Tunica was een lang en mouwloos kledingstuk van linnen of katoen dat rond het middel met een gordel was vastgesnoerd. Bij de mannen hing de Tunica op de knie, maar voor de vrouwen was deze langer. Onder de Tunica werd door de mannen een lendendoek of een ander soort broek gedragen. Vrouwen droegen ook nog een borstlap. De Tunica die de vrouwen droegen werd ook wel Stola genoemd. Het eenvoudige volk dat alleen een Tunica droeg, werd **tunicati** genoemd.

Welgestelde Romeinse mannen werden vaak **togati** (togadragers) genoemd. De Toga was een onpraktisch

kledingstuk dat slechts diende als statussymbool. Van hen werd verwacht dat ze, als ze uit gingen, over hun Tunica een Toga droegen. Dit was een grote lap van fijne witte wol met een rechte en een ellipsvormige zijde die om het lichaam werd gedrapeerd. Het omslaan van dit kledingstuk was erg ingewikkeld, zodat hulp van slaven en dienaren onontbeerlijk was. De toga's werden in de loop van de tijd steeds groter en verfijnder.

Een soortgelijk kledingstuk voor de mannen was de *paenula*. Dit was een grote rechthoekige wollen lap die over de linker schouder werd gedrapeerd en onder de rechter arm door voor de borst werd getrokken.

Bij slecht weer droegen de mannen een wollen cape met capuchon.

Welgestelde vrouwen droegen over hun tunica een *palla*, een omslagmantel, die lang genoeg was om over de schouders en of om het hoofd geslagen te worden en tegelijkertijd de knieën te bedekken. De Palla was evenals de Toga van wol. De meeste vrouwen kozen felle en contrasterende kleuren uit voor hun Stola en Palla.

Kinderen droegen verkleinde uitgaven van de kleding der volwassenen.

Inheemse bevolking

De Gallo-Romeinse man droeg een Gallisch jak, een wijde Tunica, die zonder gordel werd gedragen. Over het jak werd een Gallische cape gedragen, een wollen kledingstuk voorzien van een capuchon.

De Gallo-Romeinse vrouw droeg een lang Gallisch jak, een mantel en soms een onderkleed.

De inheemse man die vasthield aan het Traditionele Germaanse kostuum, droeg een lange Tuniek die om het middel was ingesnoerd met een leren riem. Voorts een wijde wollen broek en een rechthoekige mantel.

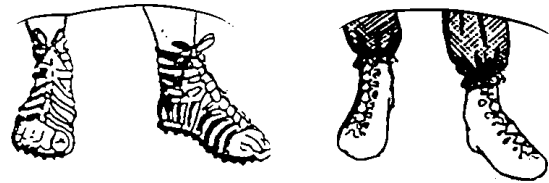
De inheemse vrouw droeg een onderkleed met lange mouwen en daar overheen een overkleed dat met mantelspelden was vastgezet.

Een belangrijke functie hadden de *fibulae*, of kledingspelden, die door hun grootte en versiering tegelijkertijd als broches dienst deden. De vorm en

uitvoering waren sterk afhankelijk van de mode en wisselden voortdurend.

Het schoeisel was een mengeling van Romeinse en inheemse modellen. Men kende de Romeinse open sandalen en de inheemse dichte schoenen. Het inheemse schoeisel werd uit een stuk leer gemaakt

zonder extra zool. De Romeinen introduceerden het uit meerdere onderdelen vervaardigde, doorspijkerde schoeisel.

Het dagelijks leven

De Romeinen stonden reeds bij het krieg van de dag op. Dit had niet alleen te maken met de karige verlichting in de huizen waardoor men optimaal van het daglicht wilde profiteren. De slaapkamer was in de meeste gevallen een donker 'hok' dat weinig comfort bood. Men sloiep op een houten bed waarop een matras en kussen gevuld met stro, hooi of riet gevuld lagen. Het aankleden was snel geklaard want men hield de (onder)tunica aan in bed. Aan wassen werd weinig tijd verspild. Een natte lap over het gezicht voldeed. De Romeinen gingen tenslotte later op de dag naar het badhuis.

Een dagelijks terugkerend belangrijk moment van de dag was het Offeren aan de Huisgoden. De Romeinen geloofden dat de Huisgoden (*Lares en Penates*) de familie zouden beschermen tegen onheil. Tijdens het Offer werden koeken, vruchten of kruiden in een vuurbak gelegd, meestal onder begeleiding van gebeden. De korte Ceremonie werd geleid door de huisvader (*pater familias*).

Vervolgens nuttigde men een licht ontbijt welke het *Ientaculum* genoemd werd.

In de Romeinse wereld hadden mannen en vrouwen hun eigen taken.

De Romeinse man

Op de Ambachtslieden na (die hun beroep thuis uitoefenden) speelde het leven van de man zich doorgaans meer buitenshuis dan binnenshuis af.

In de Romeinse steden waren tal van beroepen. Zo waren er Handelaren die zich toededen op allerlei voorwerpen als glas, aardewerk, textiel, graan, wijn etc.. De verschillende soorten Ambachten kwamen eveneens veelvuldig voor; smeden, houtbewerkers, kleermakers, etc.. Overige beroepen waren bijv. die van arts, bestuurder, priester en rechter.

Tussen 12.00 en 15.00 uur werd al het werk stilgelegd voor het middageten en de daarop volgende siësta. De lunch (*prandium*) bestond uit het eten dat de vorige avond was overgebleven.

Aan het einde van de middag gingen de mannen naar het badhuis. Winkels en werkplaatsen werden hiervoor gesloten. De *thermen* had zoals gezegd zowel een

hygiënische- als een sociale functie. Men onderhield hier verscheidene contacten, er werden zaken afgesloten en over tal van actuele onderwerpen gediscussieerd.

Na het baden keerde men terug naar huis waar men rond acht uur 's avonds aan het avondeten begon. De *cena* was de uitgebreidste maaltijd van de dag. De rest van de avond hield men zich met eten bezig.

Veel Romeinse mannen waren in dienst van het Romeinse leger. De volgende commando's worden wel bij het exerceren gebruikt. Militaire commando's bestaan doorgaans uit twee delen: het *waarschuwingsbevel* (bijv. 'geeft') en daarna het *uitvoeringsbevel* (bijv. 'acht'). Het eerste dient ervoor om je te attenderen op een komende verandering van richting en/of beweging, het tweede deel dient om de verandering uit te voeren. Ook bestaat er een onderverdeling in *standcommando's* (s) en *marscommando's* 9m0. hieronder volgen de belangrijkste commando's:

Ad signa	aantreden (s)
Intente	geeft – acht (s)
Laxate	op de plaats – rust (s)
Procedite	voorwaarts – mars (s)
Retrorsum vertite	rechtsomkeert – mars (m)
Consistite	halt (en blijf staan) (m)
Unum passum procedite	een pas voorwaarts (s)
Unum passum recedite	een pas achterwaarts (s)
Duos passus	twee passen (s)
Tres passus	drie passen (s)
Salutate	salueer (s,m)
Gladios stringite	trek – zwaard (s,m)
Gladius recondite	in schede – zwaard (s,m)
Scuta tollite	hef – schild (s,m)
Scuta demittite	neer – schild (s,m)
Ordines servate	let op rijen (m)
Gradum servate	let op pas (m)
Iter accelerate	looppas – mars (m)
Iter tardate	gewone pas – mars (m)
Ab signis discedite	ingerukt – mars (s)
Gradus militarii	militaire pas
Gradus plenus	ijlmars

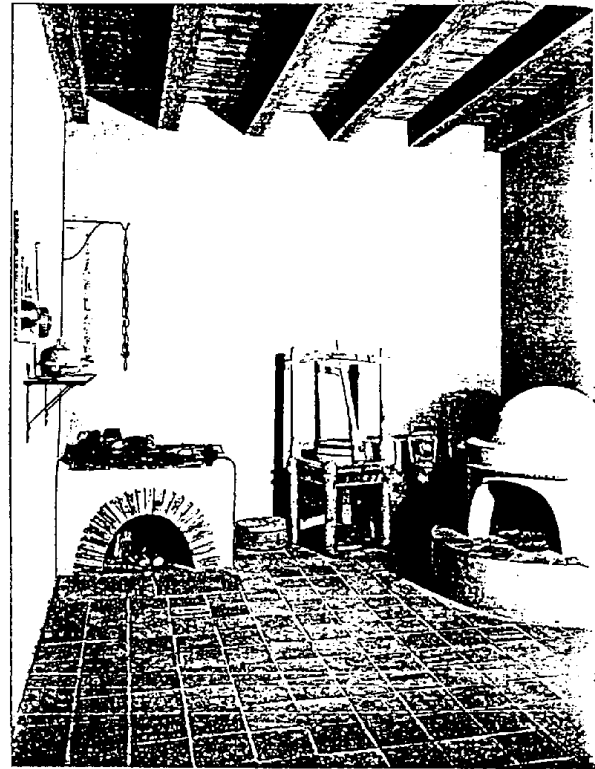
De Romeinse vrouw

In de Romeinse tijd was de taak van de vrouw gericht op het huishouden. Er lag een verschil in werkzaamheden tussen de arme vrouw en de vrouw in een welvarende familie.

Voor een arme vrouw hoorde bij de uitvoering van het huishouden ook de verzorging en de opvoeding van de kinderen en de verzorging van de moestuin en de dieren op het achtererf. Verder hield zij zich bezig met het spinnen van wol en het maken van kleding.

Het koken gebeurde binnen op een *furnus*. Brood werd zelf gebakken in de oven op het achtererf. Soms hielp de vrouw ook haar man met zijn werkzaamheden. Aan het einde van de ochtend en het begin van de middag konden de vrouwen terecht in het Badhuis. Het

was in die tijd niet gebruikelijk dat er gemengd gebaad werd.

In een welvarende familie droeg de vrouw ook zorg voor het huishouden, alleen met dit verschil dat zij aan de bedienden/slaven opdracht gaf wat er gedaan moest worden. Wel hield zij zich bezig met het spinnen van wol. Voor de opvoeding en verzorging van de kinderen had men personeel in dienst. Baby's en jonge kinderen werden verzorgd door een *nutrix* (voedster). Oudere kinderen werden onder de hoede van een privé-leraar gesteld.

De Romeinse kinderen

Als een kind 8 dagen oud was kreeg het een naam. Het kind moest 30 dagen na de geboorte bij de officiële instanties aangegeven worden. Waarschijnlijk koos men voor deze termijn i.v.m. de hoge kindersterfte. Wanneer het kind de eerste jaren 'overleefde' had het grote kans 50 a 60 jaar oud te worden. Maar vanwege de hoge kindersterfte was de gemiddelde leeftijd erg laag, namelijk 25 jaar.

Om de kinderen te beschermen tegen ziekten en ander onheil kregen zij een Amulet omgehangen.

Tot het 7e levensjaar werden kinderen echt als kinderen beschouwd en niet als 'jonge' volwassenen.

Het kind kon en mocht genieten van het kind zijn. Er was tal van speelgoed voor hen. Meisjes speelden met bloemen, ballen, noten, steentjes en poppen. Voor jongens waren er ballen, hoepels, noten, steentjes, soldaatjes en speelgoedgereedschap.

Meisjes huwden op zeer jonge leeftijd, zo rond de 12 en 14 jaar.

De jongens uit de arme families gingen bij hun vader in de leer om bijv. een ambacht te leren. Alleen voor de rijke jongens was het verder leren weggelegd. De leeftijd tussen 14 en 16 jaar was voor een jongen belangrijk, omdat dan zijn Jeugdijaren begonnen. Hij deed zijn kinderlijke 'kenmerken' als bijv. de *bullā* (amulet) af en droeg vanaf dat moment een echte Mannentoga. Op deze leeftijd stond hij aan het begin van zijn loopbaan waar legerofficier en de advocatuur deel van uitmaakten.

De man werd vanaf zijn 25e jaar als Volwassen beschouwd. De meeste mannen trouwden tussen de 25 en 30 jaar met een meisje van 12 - 14 jaar. De ouders bepaalden de huwelijkspartner.

De meeste kinderen kregen vanaf hun 6e/7e jaar les in rekenen, schrijven en lezen. Rijke kinderen kregen thuis les van een privé-leraar. Kinderen van minder vermogende ouders gingen naar een leraar toe. De meester had de vrijheid kinderen te slaan om de orde en tucht te handhaven. De ouders waren evenwel niet verplicht hun kinderen er naar toe te sturen, want leerplicht was er niet. Gemiddeld duurde een schooldag 6 uur, van 's ochtends zeer vroeg tot vroeg in de middag. Men bezocht deze 'lagere' school tot het 12e jaar.

Het systeem van Romeinse cijfers werkt met letters. De letters stellen een getal voor:

I	=	1
V	=	5
X	=	10
L	=	50
C	=	100
D	=	500
M	=	1000

Letters die op volgorde van groot naar klein staan, worden bij elkaar opgeteld, bijv.: MMDCCCLXXVI = $2000 + 500 + 300 + 50 + 20 + 5 + 1 = 2.876$

De Romeinen rekenden met een *abacus* (spreek uit: abbakoës). Dat was een tegel met gleuven waar steentjes in gelegd konden worden. Als je geen abacus hebt, kun je die eenvoudig met een potscherf of krijtje op de stenen vloer tekenen. In plaats van dikke streepjes gebruik je steentjes.

Het voedsel

In de Romeinse tijd hield men koeien, paarden, schapen, geiten en varkens. Van deze dieren at men het vlees. Daarnaast werd er gejaagd op wilde zwijnen en herten. Van de Graansoorten zijn sporen teruggevonden van tarwe, rogge en gerst. Dat waren de traditionele Graansoorten. Ook bonen en erwten behoorden tot het standaard voedsel in deze tijd. Vlas leverde lijnzaad, waaruit ook olie geperst kon worden. Verder at men wilde kruiden: Romeinse schrijvers zoals Plinius vermeden dat brandnetels, zuring en

zwarte nachtschade verzameld werden. Het Zuid Hollandse landschap was waterrijk, zodat men vast veel vis gegeten zal hebben.

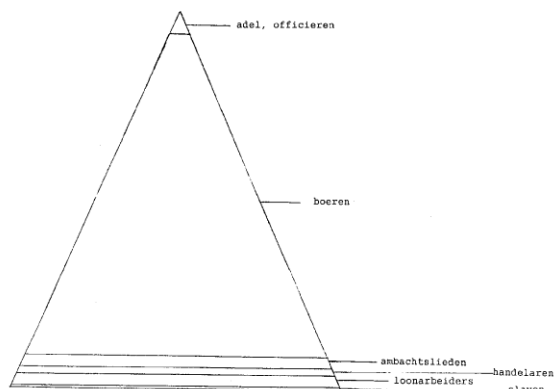
Zoetwatervissen als snoek, baars en brasem konden in de watertjes en meren gevangen worden. Ook sommige zeevissen als zalm, flint en paling drongen regelmatig langs de rivieren ver het land binnen en werden dan gevangen. Tenslotte kon op allerlei water- en zangvogels worden gejaagd. Ook hun eieren waren waarschijnlijk welkom op tafel.

De Romeinse legers brachten veel onbekende planten en dieren mee naar onze streken, die inmiddels niet meer uit ons land zijn weg te denken. Zoals bijvoorbeeld de kip, een Aziatische vogelsoort die zich door toedoen van de Romeinen over Europa verspreid heeft. Rode snijbiet, bloemkool, andijvie, sla, selderie en peterselie zijn enkele van de planten die de Romeinen meebrachten. Om het eten te kruiden werden o.a. koriander en mosterd gebruikt. Uit het zuiden werden olijven en olijfolie, gesuikerde perziken en pijnboompitten geïmporteerd. Ook speciale kookbenodigdheden, zoals azijn, peper en garum werden ingevoerd. Garum (of liquamen) werd gebruikt als een soort vloeibaar zout. Het werd gemaakt van rode wijn, zout, ansjovis of andere vette vis en majoraan in gespecialiseerde fabriekjes. Een Germaanse gewoonte die werd overgenomen door de Romeinen, was het eten van soep. Hieronder verstond men het dopen van brood in een eetbare vloeistof, zoals bouillon uit vlees of merg. Later ging men de naam soep gebruiken voor een gerecht dat bestond uit bouillon met een vulling van vlees, kruiden en vooral veel brood of andere meelproducten. In Zwammerdam (gemeente Alphen aan den Rijn) werden de resten gevonden van een "Soepkeuken". In de sloot, vlak bij deze Romeinse gaarkeuken, vond men honderden runderbotten, allemaal van de poten. Van het vlees dat hierop zat en van het merg dat uit de botten gehaald werd, trok men de bouillon.

Er bestaan enkele kookboeken uit de Romeinse tijd, zoals dat van Apicius, die leefde in de tijd van keizer Augustus (27 v.C. - 14 n.C.). Hij was een kok die voor zeer rijke mensen kookte. Van zijn recepten is een afschrift uit de 4de eeuw bewaard gebleven. Wij weten daaruit dat de Romeinen dol waren op gerechten met peper en honing. Het liefst at men kleine hapjes, waarbij zoete gerechten afgewisseld werden met zure. Vlees en vis werden vaak nogal lang bewaard. Om hun wat onfris geworden smaak en geur te verdoezelen, gebruikte men sterk smakende en ruikende sauzen, zoals garum. Vlees en vis werden om ze langer te kunnen bewaren gezouten en/of gerookt. Er zijn grote aantallen schouderbladen van runderen gevonden met een gat erin. Aan dit doorboorde schouderblad werd het vlees in de rook gehangen. Dit soort vondsten werden o.a. gedaan in Zwammerdam. Ook kaas werd gegeten; gerookte kaas vond men het lekkerst.

Arbeid en werken

Berekend is dat ongeveer 10% van de bevolking leefde van de opbrengst van een Ambacht. De meeste ambachten als kleermaker en timmerman klinken ons bekend in de oren. Maar in de Romeinse tijd werden ook artsen, muzikanten, architecten en kunstenaars tot deze categorie gerekend. Alles wat met de handen geproduceerd/gedaan moest worden was handwerk. Kunstenaar of ambachtsman maakte geen verschil, voor de Romeinen waren alle kunsten vakken. Door de elite werden Ambachtslieden niet hoog aangeslagen. Een Romein was pas waardig wanneer hij landgoederen had (waar anderen op werkten) en als hij de vrije kunsten (wiskunde, filosofie en retorica) beheerste. Toch werden ambachtslieden niet met de nek aangekeken. De elite beseftte het nut van de handwerkers voor de economie; zij vonden allerlei technische vernieuwingen uit die zij vervolgens toepasten en daarnaast ging men er vanuit dat met het werk de sociale rust werd bevorderd. De gedachte was dat zolang mensen werkten zij geen tijd hadden voor negatieve activiteiten die de Staat als geheel zouden schaden.

Ontspanning en vrije tijd

De Romeinen kenden geen vaste weekindeling zoals bij ons gewoon is. Vrije wekeinden of iets dergelijks waren onbekend. Het werk kan worden stilgelegd op Religieuze- en andere Officiële Feestdagen.

Onder de vele vormen van ontspanning en vermaak hoorde bijv. het Badhuis. Het nemen van wisselbaden en de sporten en spellen die er beoefend konden worden werden in die tijd als zeer ontspannend beschouwd.

Vervolgens kon men in de namiddag in het Amfitheater een gladiatorengevecht bezoeken. Het Circus was bedoeld voor Wagenrennen en kon net als het Amfitheater op grote aantallen bezoekers rekenen.

Het Theater was de aangewezen plek voor een wat luchtiger programma. Hierin werden allerlei toneelstukken opgevoerd. In de Romeinse tijd waren vooral hele platte komedies populair.

9-6-2015

Naast deze druk bezochte Vermaakcentra kende men ook rustiger activiteiten. Rijkere mensen gingen bij elkaar op bezoek. Bij een dineetje werd gezellig gekeuveld terwijl de muzikanten gezellige tonen voortbrachten. De mannen uit de armere families vertoefden regelmatig met elkaar in kroegen en cafeetjes.

In het badhuis werd in alle rust ook een spelletje gespeeld, zoals het mola-spel. Dit spel is ook in het badhuis van TAR te spelen.

Voorbeelden van Romeinse Spelen

Het werpspel:

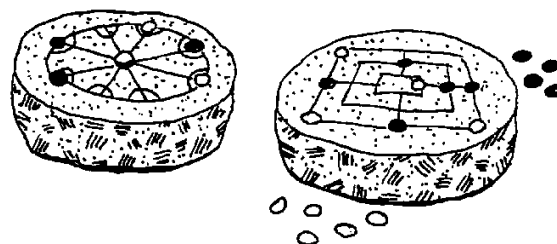
Materiaal: 4 amforen
walnoten

Dit werpspel wordt met deelnemers tot 8 jaar gedaan op de palaestra. Bij slecht weer kun je onder de porticus gaan staan of in een binnenruimte afspreken. Je deelt de groep in 4 kleinere groepjes (het kunnen ook 2 of 3 groepjes zijn als de totale groep minder is dan 20 kinderen). Je trekt een streep in het zand op een bepaalde afstand van de amforen (afstand afhankelijk van de leeftijd). Daar moeten de vier groepjes achter gaan staan. Ieder groepje krijgt een bepaalde hoeveelheid walnoten (bijvoorbeeld voor ieder kind 5). Het is de bedoeling de walnoten in de amfoor te gooien. Laat de begeleider de stand bijhouden door met een stokje streepjes in het zand te zetten. het groepje dat de meeste walnoten in de amfoor heeft gegooid, is winnaar.

Het woord amfoor, eigenlijk amfora, komt uit het Grieks, van *amphi* = aan weerskanten en *phero* = dragen. Het is dus een vaas, die aan twee kanten gedragen kan worden, hij heeft dan ook aan weerskanten een handvat. Er waren amforen met een voetstuk en amforen die uitliepen in een punt. Deze konden in de grond gestoken worden, of in een houder geplaatst. De amforen dienden om wijn of olie in te bewaren of te vervoeren.

Mola:

Dit is een strategiespel voor twee personen.

Recente romeinse vondsten in Nederland

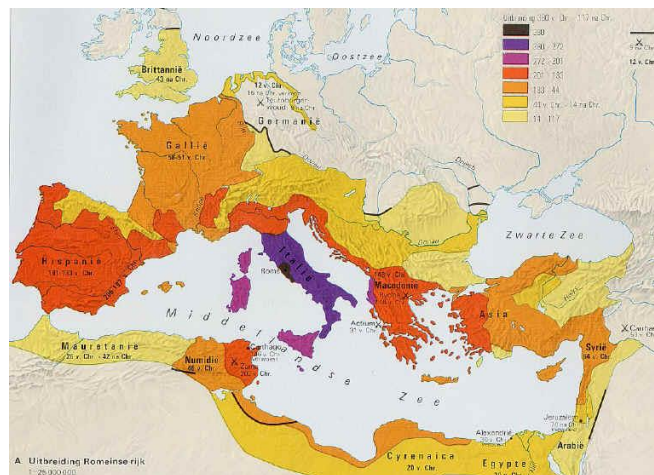
Door een aantal opgravingen in de afgelopen jaren, is onze kennis van de Romeinse tijd in Nederland enorm toegenomen. Vooral de opgravingen in Leidsche Rijn (bij Utrecht), in Bocholtz (Limburg), Alphen aan den Rijn en Woerden springen in het oog.

De opgravingen in Midden-Nederland hebben ons beeld van de grens van het Romeinse Rijk aanzienlijk bijgesteld. In ons deel van het Romeinse Rijk, Germania Inferior, bestond de grens, de limes, uit de Rijn en de daarnaast gelegen weg. Op een bepaalde afstand van elkaar waren wachttorens geplaatst om de grens in de gaten te houden en om snel informatie te kunnen verspreiden

Leidsche Rijn

Door de vondsten uit opgravingen in Leidsche Rijn denken archeologen dat de Romeinse rijksgrens in Nederland niet alleen een defensielijn was, maar vooral een corridor voor transport. Momenteel zijn er een schip, resten van drie wachttorens, delen van de Romeinse grensweg en voorzieningen voor het wegonderhoud opgegraven.

Naar aanleiding van de opgravingen in Leidsche Rijn hebben archeologen een theorie gevormd over de Romeinse rijksgrens langs de Rijn. Tot de val van het Romeinse Rijk liep de grens globaal langs de oude loop van de Rijn. Het was een linie van legerplaatsen, verbonden door een patrouilleweg, bedoeld om smokkelwaar en infiltraties tegen te gaan. Volgens Graafstal, archeoloog van de Gemeente Utrecht, werd de weg langs de Rijn maar ook de rivier zelf, veelvuldig gebruikt voor vervoer van oost naar west. De weg langs de Rijn werd op diverse plaatsen opgehoogd om de weg ook bij overstromingen te kunnen gebruiken. De weg werd beschoeid met eikenhouten palen, planken en/of basalt die van elders werden aangevoerd. De weg vroeg veel onderhoud waarvoor voorzieningen werden getroffen. Zo zijn de resten van een loskade gevonden waar de bouwmaterialen voor het onderhoud konden worden uitgeladen.

www.woerden.nl Kaart rijksgrens in Leidsche Rijn

In het deelgebied Vleuterweide ontdekten archeologen de resten van een Romeinse wachttoren uit de 1e eeuw na Christus. Het was een unieke vondst omdat de houten funderingspalen nog in de bodem bewaard zijn gebleven en omdat het één van de vroegste wachttorens is die we kennen. Tot dusver waren wachttorens vrijwel alleen bekend van plaatsen waar de Romeinse Rijksgrens niet langs een rivier liep. Met de vondst is duidelijk geworden dat de wachttorens ook langs de Rijnsgrens stonden op regelmatige afstand van elkaar. Omdat de wachttorens soms op meer dan 100 meter afstand van de weg staan, lijkt het erop dat ze bedoeld waren om het rivierverkeer in de gaten te houden, bijvoorbeeld om verdachte schepen te signaleren.

www.leidscherijn.nl Romeinse wachttoren

Volgens Graafstal was de weg-riviercombinatie in midden-Nederland mogelijk een essentiële verkeersader voor de aanvoer van manschappen en voorraden naar de Noordzee. Voor de verovering van Brittannië heeft de grens aan de Rijn mogelijk een belangrijke rol gespeeld. In het jaar 43 voegde keizer Claudius Brittannië definitief toe aan het Romeinse rijk.

In september 1997 ontdekten archeologen van het NISA (Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwater Archeologie) en de gemeente Utrecht in Leidsche Rijn een Romeinse weg en een perfect geconserveerd Romeins vrachtschip van de eerste eeuwen van onze jaartelling. Door gebrek aan geld is het schip niet eerder dan in mei 2003 opgegraven. De planken zijn aan elkaar geklonken met ijzeren nagels, wat typisch Romeins is. Aan de binnenkant van deze planken zitten de L-vormige spanten die de zijkanten

met de bodem verbinden. Het schip is ongeveer 25 meter lang en 2,5 meter breed. Een schip van dergelijke omvang was nog niet eerder in het Noorden van Europa gevonden. Het vrachtschip heeft een kookgedeelte en een slaapkajuit. Volgens de archeologen van het NISA is het schip niet gebruikt als waterkering, zoals andere Romeinse schepen in Nederland, maar moet het zijn vergaan. Het zou plotseling verlaten zijn met achterlating van de inventaris. In het achterschip zijn onder andere talrijke gereedschappen gevonden voor houtbewerking, een kist, een pen, een notenhouten kastje en een mes. Ook rondom het schip zijn diverse vondsten gedaan als een bijl, een emmer en een schoenzool met spijkers van een soldaat. De meest intrigerende vondst was een - klein maar leeg- gereedschapskistje.

Het schip is overgebracht naar het NISA waar het wordt geconserveerd door langdurig impregneren met polyethyleenglycol, dat het vocht uit het hout verdrijft. De gemeente Utrecht wil het schip na de reconstructie een plekje geven in het Leidsche Rijnpark. Er zijn plannen voor een archeologisch bezoekerscentrum met informatie over de geschiedenis van Leidsche Rijn.

Foto schip Leidsche Rijn

www.archeos.nl opgraving Romeins schip

Bronnen: De Volkskrant, 17 mei 2003, Over de Leidse Grens, Eric Hendriks.

www.leidscherijn.nl

Woerden

Door een oude Romeinse wegenkaart, de kaart van Peutinger, zijn we te weten gekomen dat het grensfort in Woerden bekend stond als castellum Laurium. Het castellum Laurium is aangelegd in de binnenbocht van de Oude Rijn. Vanuit het oosten was Woerden het laatste ford voor het moerassige veenweidegebied in het Westen. Woerden fungeerde als regionaal centrum, mede doordat er veel land- en waterwegen samen kwamen.

In Woerden zijn vanaf 1975 diverse opgravingen uitgevoerd. Op diverse plaatsen in de oude bedding van

de Rijn zijn resten van schepen ontdekt. Vanaf 1999 doet het Archeologisch Diensten Centrum onderzoek in het stadshart van Woerden. In 1999 kon met zekerheid de ligging van het castellum in Woerden worden vastgesteld, onder de huidige Petruskerk. De archeologen vonden sporen van soldatenbarakken, en ook de plaats van de poort kon worden vastgesteld. Bovendien werd de handelsnederzetting (vicus) bij het castellum gevonden. In 2002 en 2003 heeft er grootschalig archeologisch onderzoek plaatsgevonden op het Kerkplein en de Nieuwe Markt in Woerden. Door de vondst van zes Romeinse schepen in Woerden is de loop van de Romeinse Rijn teruggevonden. In Woerden was waarschijnlijk steeds een hulpstroepen eenheid van ongeveer 500 man sterk gelegerd. Het castellum werd omgeven door een wal van hout en aarde. Op de hoeken stonden dikwijls wachttorens, de muren werden onderbroken voor poorten en om het castellum lagen een of meerdere grachten. Het legerkamp en zijn bewoners trok veel mensen aan en rond het fort ontstond een kampdorp, de handelsnederzetting. Hier vestigden zich vaklieden en handelaren die hun diensten en waren aanboden.

www.archeos.nl Castellum

Het castellum in Woerden is waarschijnlijk gebouwd in 40 na Christus. Eerder werd gedacht aan 50 na Christus, maar door de vondst van munten met de beeltenis van keizer Caligula, die regeerde van 37 to 41, is men gaan twijfelen aan deze theorie. Voor het jaar 50 waren er veel minder castella in Germania Inferior, Ze dienden als uitvalsbasis voor invallen van het gebied ten noorden van Oude Rijn. Het zou kunnen dat Woerden, maar ook Alphen, deel uitmaakten van die eerste rij forten langs de Rijn.

In juni 2003 werd in Woerden op de Nieuwe Markt een Romeins schip gevonden, dat "de Woerden 7" gedoopt werd. De Woerden 7 is een plathouten vrachtschip en rust op de schuine bedding van de Romeinse loop van de Rijn. Het voorsteven van de Woerden 7 heeft lange tijd boven het grondwaterpeil gelegen en is daarom gedeeltelijk vergaan. Het achtersteven is wel compleet. De afmetingen van De Woerden 7 zijn 32 meter lang en 4,50 meter breed. Doordat een gedeelte van het schip is vergaan, is nog 25 meter over.

De vondst van dit schip heeft een belangrijke doorbraak teweeg gebracht in het denken over de scheepvaart in de Romeinse Tijd in de Rijn. Voorheen bestond het idee dat de Romeinse vrachtschepen door de sterke stroming van de Rijn alleen stroomafwaarts konden varen. Ook met zeil was het niet mogelijk tegen de sterke stroom op te varen. De eeuwige vraag was daarom ook wat er met de schepen gebeurde als zij hun einddoel bereikt hadden. Ze konden immers niet terug. De “Woerden 7” laat zien dat dit beeld niet klopt. Dit is een zogenaamde “combinatieboot” met zowel een zeil als roeiriemen. Het schip is voorzien van roeibankdragers en bevestigingspunten voor de roeiriemen. In het opboeijsel zijn al duidelijke slijtageplekken zichtbaar. Aan boord van het schip hebben zeker 12 roeiers gezeten. Door deze ontdekking weten archeologen dat hun aanvankelijke theorie niet klopte. Door zeilen en roeiriemen te combineren, konden de Romeinse vrachtschepen wel tegen de stroom op terugvaren. De Woerden 7 is ongeveer 32 meter lang en is het eerste Romeinse roei-vrachtschip dat in Europa is gevonden.

Goed te zien is het ronde gat waardoor het touw liep om de roeiriemen vast te zetten. Schuin links ervan de slijtageplek die de roeiriem heeft nagelaten. Rechts van het gat is de zwaluwstaartvormige inkeping te zien waarin het zitbankje voor de roeiers werd vastgezet.

www.woerden.nl Romeins schip Woerden

Bronnen: Rijn en Gouwe 8 november 2003, Romeins Gevoel. Richard Verstegen.

Alphen aan den Rijn

In de zomer van 1998 werd in Alphen aan den Rijn een stuk kalksteen gevonden met de bouwinscriptie van een poort. Het stond hiermee zeker vast dat Alphen aan den Rijn vroeger een Romeinse vesting had gehad in het stadscentrum, castellum Albaniana. In de jaren zeventig waren in Zwammerdam al zes Romeinse schepen opgegraven en in 1985 is in het centrum van Alphen een Romeinse soldatenbarak blootgelegd. Tussen 1999 en 2002 is de afdeling Provinciale Archeologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen, in combinatie met het Archeologisch Diensten Centrum en Hollandia, bezig geweest met systematische opgravingen op de plek waar het nieuwe

stadshart van Alphen aan den Rijn komt. In juni 2001 werd al snel de zuidelijke grens van het Romeinse fort in beeld gebracht door vele houten palen en de omliggende grachten. Ook de poort, die eerst van hout is geweest, maar later in steen werd opgetrokken, werd gevonden. De resten van deze poort waren in een van de grachten rondom het castellum gegleden. De datum waarop dit is gebeurd, is onduidelijk. De meeste stenen van het castellum zijn in latere eeuwen weggenomen en gebruikt om kerken en kastelen te bouwen. Bij de opgravingen werden veel goed geconserveerde metalen voorwerpen gevonden als munten en zegeldoosjes. In september 2001 zijn de resten gevonden van de vloeren van soldatenbarakken in het castellum. De vloeren bestonden uit houten staanders en liggers die oorspronkelijk bedekt werden met een laag klei. De verschillende vertrekken in de barakken waren duidelijk van elkaar te onderscheiden.

De archeologen ontdekten in 2001 dat het Castellum waarschijnlijk in de Middeleeuwen weer in gebruik is genomen, door de vondst van een zwaard uit de zesde of zevende eeuw en de vondst van een zwaard uit de tiende eeuw. Ook een zonnewijzer op leisteen uit de vijftiende eeuw werd opgegraven.

Over het castellum in Alphen aan den Rijn is door de recente opgravingen meer bekend geworden. Op hoogtijdagen woonden in Alphen niet meer dan 800 mensen, 400 in het castellum en 400 in de handelsnederzetting erbuiten. Uit recente vondsten interpreteren archeologen dat de soldaten van het castellum Albaniana voornamelijk twee taken hadden: zich voorbereiden op een oorlog en zaken maken die nodig zijn om oorlog te voeren. De Rijn werd voornamelijk als handels- en vervoersweg benut. Er ontwikkelde zich handel en nijverheid waardoor Alphen uitgroeide tot een lokaal handelscentrum.

Bronnen: website gemeente alphen aan den rijn.

www.alphenaandenrijn.nl

Nieuwsbrief Archeologisch onderzoek Alphen aan den Rijn actueel.

Bocholtz

In november 2003 trof een boer in het Zuid-Limburgse Bocholtz tijdens het ploegen een Romeinse sarcofaag (grafkist) aan. De sarcofaag lag in een cirkel met een straal van een kilometer die gevormd wordt door drie Romeinse villae en een Romeins grafveld. Op zich is de vondst van een Romeinse sarcofaag niet zeldzaam maar meestal is de grafkist niet goed gedocumenteerd en is de context niet goed onderzocht. Tijdens het onderzoek bleek dat er diverse voorwerpen naast en rondom de grafkist lagen zoals een bronzen strigilis, evenals bronzen kannen, kruiken en schalen, glazen vaatwerk. Gebruikelijk was dat eventuele grafgiften in de sarcofaag werden begraven. Het graf werd nog specialer toen bleek dat boven de grafkelder een structuur van kalksteenblokken heeft gestaan, waardoor het grafmonument ook boven de grond zichtbaar moet zijn geweest. De persoon die in de sarcofaag is

begraven moet een aanzienlijke man of vrouw zijn geweest, gezien de grafgiften die bij het grafmonument zijn gevonden. Een 'normale' Romein werd begraven met een potje of bordje met aardewerk. Rondom de sarcofaag in Bocholtz lagen onder meer drie bronzen kruiken, een bronzen bekken, een tweede strigilis, een zeldzaam badolieflesje van brons gevonden in de vorm van een menselijke buste, een bronzen steelpan, bronzen olielampje, glazen voorwerpen en een ijzeren klapstoeltje. De archeologen denken dat ze te maken hebben met een rijke bewoner van de villa Vlengendaal, die 350 meter ten oosten van de sarcofaag heeft gelegen. Het is nog onduidelijk of de overledene een man of een vrouw is geweest. In de sarcofaag zelf is verder weinig meer aangetroffen, wat er waarschijnlijk op duidt dat er sprake is geweest van grafroof. In Bocholtz waren al eerder Romeinse vondsten gedaan. Zoals bronzen Gallo-Romeinse sieraden uit de 2^e en 3^e eeuw na Christus. De sarcofaag zal in het Thermenmuseum van Heerlen verder worden onderzocht. In het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden is een soortgelijke sarcofaag tentoongesteld uit het Limburgse Simpelveld.

www.archis.nl Sacrofaag

Bronnen: www.thermenmuseum.nl